

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.4.16
УДК 343.1:342.738

Наборський О. О.,
аспірант кафедри кримінально-
правових дисциплін юридичного
факультету Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0009-0008-0328-093X

НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА КОРЕСПОНДЕНЦІЮ, ЇЇ ОГЛЯД ТА ВИЙМКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ЗАСІБ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ТАЄМНИЦЮ СПІЛКУВАННЯ

У статті висвітлено результати наукового дослідження підходу до розуміння накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймку у кримінальному процесі як засіб обмеження права особи на таємницю спілкування. Проаналізовано основні міжнародно-правові документи, у яких задекларовано поняття та зміст права на свободу спілкування. Наведено авторську позицію щодо існуючих у науці підходів до розмежування права на таємницю особистого та сімейного життя та права на свободу спілкування у сучасній правовій доктрині. Констатовано, що право на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження, що передбачає необхідність дотримання сформульованих у міжнародній практиці критеріїв допустимості такого обмеження: законність обмеження; досягнення однієї із правомірних цілей та необхідність у демократичному суспільстві. Зазначено, що одним із засобів обмеження права на таємницю спілкування є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка як негласна слідча (розшукова) дія.

Як узагальнення відімбається, що право на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження. Одним із таких засобів обмеження цього права є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка як негласна слідча (розшукова) дія, де процедура обмеження права на свободу спілкування має відповідати положенням чинного кримінального процесуального законодавства України та здійснюватися у відповідності до міжнародних стандартів його обмеження.

Ключові слова: право на таємницю спілкування, обмеження прав і свобод, кримінальний процес, доказування, накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виймка.

Постановка проблеми. Кримінальний процес України заснований на визначених принципах (засадах), які виступають гарантіями його де-

мократичного устрою та визначають механізми захисту конституційних прав і свобод осіб, які залучаються до його сфери, від свавільного обмеження чи порушення. Однією із таких фундаментальних засад здійснення кримінальної процесуальної діяльності є й таємниця спілкування, яка бере свій початок у ряді міжнародних документів у сфері охорони фундаментальних прав та свобод людини та закріплена на національному рівні у Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України. Правильне розуміння природи та мети накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмку у кримінальному процесі є неможливим без розуміння природи та змісту права на таємницю спілкування, яке підлягає обмеженню через застосування НС(Р)Д цього виду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка у кримінальному процесі були предметом досліджень Л. І. Аркуши, М. В. Багрій, І. В. Басистої, Р. І. Благути, І. В. Гловюк, С. О. Гриценка, О. М. Дроздова, С. В. Єськова, О. В. Капліної, М. І. Костіна, В. А. Колесника, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. В. Луцика, А. В. Мовчана, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, В. В. Рогальської, І. І. Савляк, Д. Б. Сергєєвої, Р. М. Шехацова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, В. М. Юрчишина та ін. Однак, існуючі розбіжності у поглядах вказаних науковців на поставлену проблему продовжують існуючу наукову дискусію, яка потребує свого вирішення.

Постановка завдання. Метою проведеного дослідження є формулювання авторського погляду на накладення арешту на кореспонден-

цію, її огляду та виїмки у кримінальному процесі як засобу обмеження права особи на таємницю спілкування.

Виклад основного матеріалу.

У науковій літературі відзначається, що інститут таємниці кореспонденції є гарантією свободи особистості [1, с. 103]. На сьогоднішній день у правничій науці можна виділити дві основні концепції розуміння права на таємницю кореспонденції. Перша - так звана «особистісна» концепція, що сприймає це право як невід'ємну частину права на недоторканність особистого та сімейного життя. Друга - підхід, який трактує це право як окреме, самостійне, зі змістом і призначенням, що виходять за межі суто захисту приватного життя індивіда [2, с. 217-218].

Основоположним документом, який встановив право на приватне життя, стала Загальна декларація прав людини, ухвалена 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. У статті 12 цього документа проголошується, що: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» [3]. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права Організації Об'єднаних Націй від 16 грудня 1966 року у ст. 17 закріпив положення, яке передбачає, що: «ніхто не може зазнавати безпідставного і незаконного втручання в його особисте та сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю його кореспонден-

ції чи незаконних посягань на його честь і репутацію; кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [4].

Одним із фундаментальних документів Ради Європи, що регулює принцип недоторканності приватного спілкування, є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Стаття 8 цієї Конвенції проголошує право кожної особи на повагу до її приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Важливо підкреслити, що зазначена стаття покладає на держави два ключові обов'язки: негативний та позитивний. Негативний обов'язок передбачає утримання держави від будь-якого свавільного втручання в особисте життя громадян, якщо такі дії не відповідають трьом встановленим критеріям. Позитивний обов'язок, у свою чергу, зобов'язує державу створювати ефективні механізми реалізації прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, а також забезпечувати захист цих прав від можливого втручання з боку третіх осіб. Це включає в себе прийняття цілого спектра законодавчих, адміністративних та судових заходів [5].

Серед ключових нормативних актів, що гарантують право особи на приватне життя на рівні Європейського Союзу, слід виокремити Хартію основних прав ЄС. У статті 7 цього документа проголошується, що «кожна людина має право на повагу до її приватного та сімейного життя, на недоторканість житла та таємницю кореспонденції» [6].

Право на недоторканність приватного життя більш детально висвітлене в положеннях Американської Конвенції про права людини 1969 року. Зокрема, стаття 11 цього доку-

мента встановлює, що «кожен має право на повагу його честі та визнання його гідності. Ніхто не може бути об'єктом довільного і образливого втручання в його приватне життя, життя його сім'ї, порушення недоторканості його житла чи таємниці його кореспонденції» [7].

Право людини на збереження конфіденційності спілкування також отримує своє правове закріплення в положеннях Арабської Хартії прав людини 1994 року, у ст. 17 якої передбачено, що «особисте життя недоторкане та включає в себе невтручання в сімейне життя, недоторканість житла, таємницю спілкування та інші види приватного спілкування» [8].

Інша концепція трактування права на таємницю кореспонденції та телефонних розмов розглядає його як самостійний правовий феномен. Основна ідея полягає в тому, що право на таємницю кореспонденції не обмежується лише захистом приватного життя особи. Підкреслюється, що Конституція України відводить цьому праву окрему статтю, виокремлюючи його серед інших конституційних прав. Такий підхід можна трактувати як визнання законодавцем самостійного значення і цінності права на таємницю кореспонденції та телефонних розмов, що передбачає як поділ сфери захисту для кожного з цих прав, так і усвідомлення їхньої ширшої природи, яка не зводиться виключно до приватної (сімейної) сфери. Окрім того, згадане закріплення цього права в міжнародно-правових актах разом з іншими особистими правами в межах однієї статті не свідчить про їхню природу як «субправ» одного загального права. Кожне з цих прав є самостійним і

має окреме значення, хоча вони й мають певні точки перетину. Власне ці точки спільності й послугували підставою для їх регулювання в одному положенні. Однак ці спільні аспекти аж ніяк не обмежують ні змісту, ні значення кожного із зазначених прав. Слід також враховувати, що міжнародно-правові акти, зазвичай, мають узагальнений характер. Тому їхній підхід до регламентації прав і свобод людини й громадянина носить умовно універсальний характер, що пояснює групування деяких прав в межах однієї статті [2, с. 218-221]. Такої думки дотримуються й автори науково-практичного коментаря Конституції України

Слід звернути увагу, що за таким принципом пішов законодавець і при викладенні засад кримінального провадження у чинному КПК України, де таємниця спілкування (ст. 14) та невтручання у приватне життя (ст. 15) викладені окремо. Такий підхід, на нашу думку, також має право на існування, хоча і не має суттєвого впливу на реалізації цього права у кримінальному провадженні. Тим не менш, засаду таємниці спілкування слід розглядати саме із позиції основоположного права особи, яке має міжнародне коріння та імплементовано у національний кримінальний процес. Однак, право на таємницю спілкування не є абсолютним, а тому може бути обмежене судом у випадках, встановлених законом та з метою запобігання злочину чи встановлення істини під час розслідування злочину, якщо іншими способами одержати релевантну інформацію неможливо, що передбачено у ст. 31 Конституції України [9]. До речі, така ж норма міститься і у ст. 306 Цивільного кодексу України:

«Порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання кримінальному правопорушенню чи під час кримінального провадження, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо» [10]

Такі винятки об'єктивно обумовлені, адже, виходячи з принципу пропорційності інтересів, притаманній Конвенції узгодженості між вимогами захисту демократичного суспільства і прав приватних осіб, обмеження права Конституція України на конфіденційність кореспонденції і телефонних розмов у деяких випадках є необхідним заради досягнення соціально значущої мети, захисту інтересів інших осіб та суспільства. Отже, для того, щоб таке втручання не порушувало конституційне право, воно має бути здійснено з дотриманням таких умов: по-перше, за рішенням суду; по-друге, воно повинно бути передбачено законом; по-третє, воно має бути спрямоване на досягнення чітко визначеної законом мети [11, с. 225 - 226].

Як зазначив Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у рішенні по справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.), існування законодавства, що дає повноваження по здійсненню спостереження за листуванням, поштовими відправленнями і телефонними розмовами, є у виключних випадках необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і/або для попередження безладдя або злочинів. При цьому в правовій системі держави повинні існувати адекватні і ефективні гарантії проти зловживання з боку органів державної влади, упов-

новажених на здійснення такого спостереження [12].

Встановлені Конституцією підстави обмеження цього права аналогічні відповідним положенням ст. 8 Конвенції: «Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб» [5]

Отже, відповідно до ч. 2 ст. 8 Конвенції право на таємницю спілкування може бути обмежено органами державної влади, якщо дотримані наступні критерії: законність втручання; досягнення однієї із законних цілей: в інтересах національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб; необхідність у демократичному суспільстві для досягнення іншої мети.

Вказане положення ст. 8 Конвенції розкривається у прецедентній практиці ЄСПЛ. Так, у рішенні «Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine) від 12 березня 2009 року (заява № 1291/03) ЄСПЛ розкрив основу конвенційного механізму обмеження права на таємницю спілкування. Суд зазначив, що втручання у таємницю кореспонденції суперечитиме статті 8 Конвенції, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не має однієї або кількох легітимних цілей, зазначених у пункті 2 статті 8 Конвенції, а також не є «необхідним у демократичному су-

спільстві» для досягнення цих цілей (див. рішення у справах «Сільвер та інші проти Сполученого Королівства» (Silver and Others v. The United Kingdom) від 25 березня 1983 року, п. 84, серія А, № 61, «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (Campbell v. The United Kingdom) від 25 березня 1992 року, п. 34, серія А, № 233, «Калоджеро Діана проти Італії» (Calogero Diana v. Italy) від 15 листопада 1996 року, п. 28, Reports 1996-V, та «Петра проти Румунії» (Petra v. Romania) від 23 вересня 1998 року, п. 36, Reports 1998-VII).

Словосполучення «згідно із законом» не лише вимагає дотримання національного закону, а й стосується якості такого закону (див., *mutatismutandis*, рішення у справі «Галфорд проти Сполученого Королівства» (Halford v. the United Kingdom) від 25 червня 1997 року, п. 49, Reports 1997-III, та справу «Барановський проти Польщі» (Baranowski v. Poland), заява № 28358/95, п. 52, ECHR 2000-III). Суд нагадує, що національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві (див. рішення у справі «Доменічіні проти Італії» (Domenichini v. Italy) від 15 листопада 1996 року, п. 33, Reports 1996-V) [13, с. 162-164].

У міжнародній правовій доктрині вказані критерії зайшли свою деталізацію. Наприклад, польський дослідник D. Murgio стверджує, що згідно з цими стандартами закон, що

обмежує право на таємницю телефонних розмов, повинен відповідати таким вимогам: 1. Передбачати перелік злочинів, скоєння яких може слугувати підставою для впровадження заходів прослуховування; 2. Містити фактичні обґрунтування підозри щодо причетності особи до вчинення злочину, які мають бути підтверджені вже отриманими доказами іншими методами; 3. Дозволяти організацію прослуховування виключно за наявності письмового мотивованого звернення від уповноваженої посадової особи високого рівня; 4. Вимагати отримання санкції від незалежного органу або посади, які не належать до виконавчої влади, з пріоритетним відданням переваги судді; 5. Визначати чіткі обмеження щодо тривалості прослуховування із зазначенням періоду, протягом якого дозвіл на дані дії вважається чинним; 6. Установлювати правила щодо складання звітів, що містять зібрані матеріали перехоплених повідомлень; 7. Передбачати запобіжні механізми, які унеможливають неконтрольований обмін перехопленими матеріалами між різними державними установами; 8. Регламентувати умови, за яких отримані записи слід знищити, включаючи обґрунтовані випадки такої необхідності; 9. Визначати порядок поводження з копіями або відтвореними матеріалами, зокрема у випадках виправдання обвинуваченої особи [14, с. 67].

Європейський суд з прав людини окремо звертав увагу на проблему тривалості арешту кореспонденції. Так, у рішенні від 2 листопада 2006 року у справі «Волохи проти України» Європейський суд з прав людини розглядав скаргу заявників на порушення їхніх прав у зв'язку із накла-

денням арешту на їх кореспонденцію. Це обмеження діяло понад один рік і було скасоване лише після закриття кримінальної справи. Суд зауважив, що національне законодавство, яке функціонувало в Україні на той момент, не передбачало механізму регулярного перегляду постанов щодо арешту кореспонденції у розумні проміжки часу. Ба більше, не було визначених строків для здійснення такого втручання. У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що зазначене обмеження не можна вважати таким, що відповідало критерію «згідно із законом» [15].

Предметом розгляду ЄСПЛ також є проблема розкриття третім особам інформації, отриманої внаслідок арешту та виїмки кореспонденції особи. Так, у справі «Краксі проти Італії» заявник аргументував, що публікація змісту його приватних телефонних розмов становила порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Зокрема, він оскаржував дії прокурора, який передав до канцелярії суду, що розглядав його справу, протоколи звукозаписів перехоплених телефонних розмов. Після детального аналізу обставин справи Європейський суд з прав людини зазначив, що частина телефонних розмов заявника, які згодом були опубліковані у пресі, мала виключно приватний характер і майже не стосувалася висунутих проти нього обвинувачень. Суд припустив, що можливим джерелом витoku цих даних до журналістів могли бути недоліки в організації роботи судової канцелярії. На підставі цього ЄСПЛ дійшов висновку, що держава не забезпечила належних гарантій для захисту прав, передбачених статтею 8 Конвенції [16].

Висновки. Таким чином, права на свободу спілкування повинно гарантуватись у кримінальному процесі, засновуючись на міжнародних стандартах функціонування механізму його обмеження. Одним із таких засобів обмеження цього права є накладення арешту на кореспонденцію, її огляд та виїмка як негласна слідча (розшукова) дія. Водночас процедура обмеження права на свободу спілкування має відповідати положенням національного кримінального процесуального законодавства та здійснюватися у відпові-

дності до міжнародних, зокрема опрацьованих Європейськими судом з прав людини стандартів його обмеження.

Проведений у статті аналіз та наведені висновки не є остаточними, а сам предмет підлягає подальшому більш поглибленому дослідженню. Зокрема, це стосується продовження аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства України щодо процедури обмеження цього права у відповідності таким стандартам.

Список використаних джерел

1. Міхневич Л. В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 102–106.
2. Токар Н. В. Право на таємницю кореспонденції і телефонних розмов як самостійне право людини: обґрунтування наукової концепції. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 216–226.
3. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Генеральної Асамблеї ООН, Декларація від 10.12.1948 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй, Пакт від 16.12.1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ ЄС, Хартія від 7.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
7. Американська конвенція про права людини: Міжнародний документ Організації Американських держав, Конвенція від 22.11.1969 р. URL: <https://www.refworld.org/ru/legal/multilateral/treaty/oas/1969/ru/20081>
8. Арабська хартія прав людини: Міжнародний документ Ліги арабських держав, Хартія від 14.09.1994 р. URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/arabcharter.html>
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.

12. Рішення Європейського суду з прав людини «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини»: Міжнародний документ, Рішення суду від 06.09.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text

13. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.

14. Murgio D. Telephone Tapping in International Law and Seven European Countries. The Helsinki Foundation for Human Rights. Warsaw, Poland, 1996. 96 p.

15. Рішення Європейського суду з прав людини «Волохи проти України» : Міжнародний документ, Рішення суду від 02.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text

16. Рішення Європейського суду з прав людини «Краксі проти Італії»: Міжнародний документ, Рішення суду від 17.04.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_084#Text.

Naborskyi Oleksandr, Postgraduate Student of V. N. Karazin Kharkiv National University

ORCID: 0009-0008-0328-093X

Imposing arrest on correspondence, its inspection and confiscation in criminal proceedings as a means of restricting a person's right to privacy of communication

The article highlights the results of a scientific study of the approach to understanding the imposition of an arrest on correspondence, its inspection and seizure in criminal proceedings as a means of restricting a person's right to privacy of communication. The main international legal documents that declare the concept and content of the right to freedom of communication are analyzed. The author's position is given on the existing approaches in science to the distinction between the right to privacy of personal and family life and the right to freedom of communication in modern legal doctrine. It is stated that the right to freedom of communication should be guaranteed in criminal proceedings, based on international standards for the functioning of the mechanism of its restriction, which implies the need to comply with the criteria for the admissibility of such a restriction formulated in international practice: legality of the restriction; achievement of one of the legitimate goals and necessity in a democratic society. It is noted that one of the means of restricting the right to secrecy of communication is the seizure of correspondence, its examination and seizure as a covert investigative (search) action.

As a generalization, it is noted that the right to freedom of communication should be guaranteed in criminal proceedings, based on international standards for the functioning of the mechanism for its restriction. One of such means of restricting this right is the seizure of correspondence, its inspection and seizure as a covert investigative (search) action, where the procedure for restricting the right to freedom of communication must comply with the provisions of the

current criminal procedural legislation of Ukraine and be carried out in accordance with international standards for its restriction.

Keywords: *right to secrecy of communication, restriction of rights and freedoms, criminal process, evidence, seizure of correspondence, its examination and seizure.*